

НАУКАТА, ЛИТЕРАТУРАТА И ИЗКУСТВОТО — ГРАНИЧЕЩИ И ОБЕДИНЯВАЩИ ГИ СФЕРИ

Емил Георгиев

Науката и литературата и изкуството се срещат в ред сфери на човешката дейност: като форми на общественото съзнание, в своето възникване и развитие, функция, смисъл и значение; в усвояването на света от човека и в изработването на неговия мироглед; в опознаването на човека и обществото; в определянето нормите на поведението на човека и в неговото възпитание; при преобразяването на действителността в най-широкия смисъл на думата; при възсъздаването на историческото минало; при изучаването, усвояването и насочването на законите, развитието и функцията на художественото творчество; при опознаването и използването на езика в литературно-художественото творчество. В тези сфери литературата и изкуството се срещат с науката като цяло, но повече от това с отделни нейни дисциплини, т. е. с отделни науки. Сферите, в които се срещат науката като цяло или отделните нейни дисциплини с литературата и изкуството, можем да определим като граничещи между тях и обединяващи ги сфери.

I

НАУКАТА, ЛИТЕРАТУРАТА И ИЗКУСТВОТО — ФОРМИ НА ОБЩЕСТВЕННОТО СЪЗНАНИЕ

И науката, и литературата, и изкуството са форми на общественото съзнание. Бидейки такива, те са свързани помежду си по своя произход и по своето развитие и имат ред общи черти.

Възникват и се развиват, за да удовлетворят потребностите на човека. Действителността е за тях общ източник на възникване и развитие. Развиват се заедно с развитието на човека и човечеството, с практиката на човека, с усилията на човека не само да опознае света, но и да го промени.

Отразяват една и съща действителност, от нея черпят своето съдържание. Благодарение на тях човекът усвоява по-пълно и по-правдиво действителността и си създава правилен или по-правилен мироглед, от тях получава знание за себе си, за обществото и за природата.

Имат подобна обществена функция: да подпомогнат развитието на човека и обществото, да увеличат тяхната власт над природата и да посочат пътищата за усъвършенстване на човека, човешкия живот и обществения ред, да увеличат дейността, територията, ефективността и функцията на мисълта, волята и чувствата, да направят живота по-пълнен и да го обогатяват с все нови ценности. Човекът се нуждае от средства, за да се приспособи към непрекъснато изменящите

се условия на живот, и те му ги дават. Той трябва да постави в съгласие с новите форми на действителността своята психика и те ѝ дават нова организация и насоченост. Те оказват помощ на човека в неговото самоутвърждение, в реализирането на неговите мисли и мечти, в неговите усилия да придвижи напред своето битие, своята практика. Особено е важна и при това голяма тяхната роля в превръщането на усилията на човека в творческа дейност.

Двата вида дейност — научната и художествената — имат и известни различия. Тук излиза наяве особено съотношението между обективно и субективно в тях. В науката преобладава обективното, в изкуството играе голяма роля субективното. Науката се стреми да изведе човека извън познаваемия обект. Изкуството сближава субекта с познаваемия обект, то влага „човешко съдържание“ в него. Може би тъкмо тук трябва да видим висок градус на неговата полезност: то не позволява човекът да бъде изцяло обхванат от абстрактното мислене, което е характерно за науката и което изсушава човека, а го натоварва с потенциала на човешката личност.

Различията между научната и художествената дейност не отдалечават едната от развитието на другата. Те остават в близък контакт. Нещо повече, те си взаимодействуват, конвергират в своето движение напред. Тяхната конвергенция е от съществено значение за тяхното израстване. Тя им съдейства в усвояването и опознаването на действителността, в тяхното доближаване до живота, в приспособяването на човека към условията на живота и в тяхното изменение в негов интерес.

Взаимодействието между науката, от една страна, и литературата и изкуството, от друга, подтиква разгръщането на творческата им потенция. Досегът на учения с литературата и изкуството повишава силата на неговото въображение, толкова необходима за научните открития, досегът на писателя и художника до науката ги въоръжава с яснота за техните задачи, с изясняване на техните концепции, в намиране на ново съдържание, съгласувано с изискванията на съвременността, с тенденциите на развитието.

Науката и литературата и изкуството имат многовековно развитие. Не можем да не отбележим обаче, че в това развитие изигра огромна роля марксизмът-ленинизмът. Той постави и едната, и другите върху здрава основа. Той даде нов тласък за развитието на тяхната теория, разглеждайки ги като отражение на реалния мир. Той ги въведе в по-широк и по-задълбочен анализ на живота и природата, свърза ги с човешкия прогрес, вложи в тях могъща социалистическа сила.

Като форми на общественото съзнание науката и литературата и изкуството са в неразривна връзка с науката на науките — философията. Както е известно, философията е тясно свързана с всички форми на общественото съзнание, между които и с науката, литературата и изкуството. Философията оказва силно влияние върху тях и на свой ред изпитва влияние от тях.

Твърде често литературата и изкуството поставят и решават философски въпроси. Писателите и художниците нерядко дори не могат да се отделият от философите или философите търсят литературни жанрове, за да изложат своята „философия“.

Философията се свързва тясно с литературата и изкуството и с решението на своя основен въпрос като наука — отношението на мисленето към битието, на формите и законите на мисленето към формите и законите на материалния мир. В литературата и изкуството тоя въпрос заема широко място, те се изявяват в реализирането на отношението между мисленето и битието.

Очевидно философията е твърде важна сфера, в която се срещат и си взаимодействуват науката, литературата и изкуството. Можем да я определим като първа граничеща между тях и обединяваща ги сфера.

НАУКАТА, ЛИТЕРАТУРАТА И ИЗКУСТВОТО В УСВОЯВАНЕТО НА СВЕТА ОТ ЧОВЕКА И В ИЗРАБОТВАНЕТО НА НЕГОВИЯ МИРОГЛЕД

Усвояването на света от човека се извършва преди всичко в непосредствения процес на живота. Науката, литературата и изкуството го разгръщат в ширина и дълбочина.

Човекът усвоява света най-напред чрез своите сетива, неговите сетива му носят широка информация от окръжаващия го свят. Постъпващата в съзнанието му информация той кодира и тая кодирана информация става основа на неговото познание.

Човекът, който се задоволява с усвояването на света в непосредствения процес на живота и чийто живот е неповлиян от науката, литературата и изкуството, остава в сферата на „примитивната култура“. Науката, литературата и изкуството извеждат човека от дълбокия кръг на „примитивната култура“ и го отвеждат във все по-високите кръгове на културата от съответните обществено-икономически моменти.

Съзнанието на човека се разгръща с обществено-историческото развитие. Това обаче не значи, че живеещите в по-примитивни исторически условия мислят по други логически закони в сравнение с живеещите в условията на по-високата култура: на науката, литературата и изкуството. Наистина такова схващане съществува. Така представителят на френската социологическа школа Л. Леви-Брюл, изхождайки от предпоставката, че мисленето на човека, живеещ в условията на примитивна култура, е продукт на господстващите в това общество „коллективни представи“, стига до извода, че мисленето на тоя етап протича по свои закони, че то е „прелогично“, дифузно по своя строеж, че то работи по законите на „съпричастността“, т. е. носи магически характер, отразявайки не практическите отношения на човека и реалната действителност, а системата на онези вярвания и примитивни представи, които се натрупват в първобитната магия.

Теории от такъв вид могат да отведат до схващането за расова непълноценност на представителите на сферата, в която не са се включили науката, литературата и изкуството. Трябва да отдадем право на онези изследователи, които се отнасят критично към подобни теории и виждат различието на мисленето на представителите на посочената сфера в това, че те обобщават фактите на външния мир в по-други категории от онези, с които ние сме свикнали; напълно ни се струват прави изследователите, които смятат, че мисленето на хората с по-ниска култура може да бъде разбрано само ако се излезе от позициите на онези реални условия, в които те живеят.

Науката, литературата и изкуството създават условия за ново възприемане на света. Те засилват познавателните процеси. Формират понятия. Дават възможност за широки обобщения. Ако науката води от практическото към логически абстрактното мислене, литературата и изкуството изпълнят с ново съдържание образното мислене, което е присъщо на първобитния човек. Така науката, литературата и изкуството се допълнят взаимно и потапят съзнанието в една сфера, която поради тяхното присъствие е сфера на повишен интелектуално-емоционален живот. Това е сферата на културния човек.

Възникването на новата сфера не значи, че науката, литературата и изкуството ликвидират жизнената практика. Те се добавят към нея, като ѝ придават нов смисъл, систематизират нейните постъпления в съзнанието и се включват в процеса на абстрахирането и обобщението. Практическото мислене в етапа, в който се включват в него науката, литературата и изкуството, се заменя от осъз-

натата нужда от знанието. При тая осъзната нужда науката, литературата и изкуството започват да играят много голяма роля и голяма част от съзнанието става тяхна сфера. И следва да се заключи: усвояването на света върви главно по три пътя — по пътя на жизнената практика, по пътя на науката и по пътя на литературата и изкуството.

За нас тук е важно положението, че и едната и другите — и науката, и литературата и изкуството — присъствуват в сферата на познанието с голям потенциал, развивайки не само познанието, но и мисленето. Те се допълват и си взаимодействуват. Те подпомагат по-пълното отразяване на външния свят и разгръщат формите на мисленето: от най-ниските мислови операции на съзнанието, които се опират пряко върху впечатлението, до най-високите — операциите на теоретическото мислене.

Усвояването на света от човека води до създаването на неговия мироглед.

Мирогледът на човека е резултат от внимателна, задълбочена и търпелива работа. Жизнената практика наистина участвува дейно в изработването на мирогледа, но тя често е твърде ограничена, за да предложи онова познание, което е необходимо за правилен и широко обхващащ предметите и явленията мироглед.

За изработването на мирогледа на човека допринасят най-вече науката, литературата и изкуството. Както видяхме, науката подпомага човека в усвояването на света. В съзнанието се натрупват знания и се изработват възгледи за природата, обществото и човека, от които човекът си изгражда цяла една система. Системата от възгледи образува мирогледа. Разбира се, усвояването на знания и изработването на системата от възгледи у отделния човек е нещо твърде непълно и субективно. И едното, и другото зависят от предпоставки у самия човек и от количеството и вида на научните знания. Литературата и изкуството добавят немалко — както също видяхме — в усвояването на света от човека и в натрупването на знание за него. Но особено е тяхното значение при изработването на системата от възгледи, които образуват мирогледа. Литературата и изкуството се намесват в онова, което следва да определим като субективен момент в изработването на системата от възгледи.

Възгледите, които човек си установява, имат разнороден характер. Най-съществено в тях обаче е насочеността към променливата действителност: в съгласие ли са те с нейното прогресивно развитие или са свързани със застой, с онова, което дърпа назад. В случая мирогледът трябва да се определи като прогресивен или реакционен. Прогресивният мироглед е сфера на диалектическия и историческия материализъм, реакционният — на примитивно-религиозните и идеалистическите концепции. В науката, литературата и изкуството се води борба между двата мирогледа. Тая борба е една важна сфера, в която науката, литературата и изкуството се срещат. И не само се срещат.

В битката за мирогледа на човека те стоят на един фронт и си помагат взаимно. Науката извежда човека от митическите и религиозните представи, от заблуди и предразсъдъци и обосновава правдивите схващания за природата, обществото, общественото развитие. Литературата и изкуството притежават голяма сила на въздействието поради емоционалните процеси и съпреживяването, което извикват, и печелят приобщаващите се към тях за високите цели на прогреса. Писателят и художникът търсят съзнателно да въздействуват върху читателя, слушателя и зрителя, докато научният работник по-рядко си поставя подобна задача.

Процесите и явленията, които набелязахме, са предмет на изучаване от психологията и философията. Докато на едно по-ниско равнище те са предмет на изучаване от психологията, по-нататък те се извисяват като проблеми на философията. За да ги разберем и овладеем, трябва да застанем както на позиции на психологията, така и на позициите на философията. А това значи, че литературата и изкуството, които участвуват дейно в тези процеси, съжителствуват в

случая в една сфера с двете фундаментални научни дисциплини — психологията и философията.

III

НАУКАТА ЗА ЧОВЕКА; ЛИТЕРАТУРАТА И ИЗКУСТВОТО — „ЧОВЕКОЗНАНИЕ“

Науката, литературата и изкуството се срещат в отношението си към човека: опознаването на човека дължи извънредно много на тях. Не става дума за човека като биологично същество, а за оная част от неговата същност, която го прави „зоон политикон“, обществено същество, личност, творец в живота, науката, литературата и изкуството.

За да стигнем до човека-личност, трябва да минем през една дълга низа от прояви на човешката психология — усещания, възприятия, представи, мисли, чувства и т. н. А после и през присъщите само нему психически свойства — потребности, интереси, навици, привычки, способности, темперамент, характер.

Човекът не получава своите психологически реакции и свойства в някаква химическа лаборатория. Неговата психика се оформя в условията на живота, той е свързан с хиляди нишки с живота. Той продължава да съществува, подчинен на обективните закони на живота. И ако искаме да го познаем и да въздействуваме върху него — като разкрием пред него неговите реални интереси и задачите му като обществено същество, — трябва да проследим неговото развитие от времето, когато е започнал своята психическа дейност, отразявайки заобикалящата го действителност, до времето, когато чете и препрочита Шекспир и Достоевски, слуша симфониите на Бетховен и Шостакович, възхищава се от картините на Рембранд и Репин.

Психиката на човека определя неговото поведение в живота, разбрано най-широко. А по неговото поведение можем да определим неговата психика. Връзката между поведение и психика е път към човека, тя ни дава възможност да го дешифрираме, да го познаваме, да създадем отношение към него, да влияем върху него, да градим школа за възпитанието му.

Но кой ще разкрие човека, кой ще проследи душевния му живот, кой ще обясни реакциите му, кой ще дешифрира психиката му?

Науката, която се занимава с психическия живот на човека, е психологията. Тя изследва проявите на човешката психическа дейност, за които стана дума — усещания, възприятия, представи, мисли, чувства и т. н. Тя дефинира човешките потребности, интереси, навици, привычки, способности, темперамента, характера. Тя изследва психиката на разните представители на обществото — тяхното обществено съзнание, техните интереси, начините им на решение на жизнените казуси, положителните и отрицателните им постъпки и т. н. Но науката рядко се интересува от конкретните черти на индивида и от конкретния му образ. Тя търси да дефинира и да класифицира, а дефиницията и класификацията почти винаги се абстрахират от конкретното. Тя предпочита да начертае схема пред това да нарисува живия образ. И ако не се задоволим с абстракцията, а искаме да почувствуваме как бие човешкото сърце и как пулсира човешката кръв, не трябва да се обърнем към нея, а към друга творческа дейност — към литературата и изкуството.

Твърде отдавна Максим Горки нарече литературата „човекознание“. Като такова можем да определим изкуството изобщо. Литературата и изкуството обхващат човека като конкретна личност, която представя известен човешки характер или известен обществен тип. Тая личност действа и говори пред нас, ако е създадена от истински майстор. Тя се разкрива с постъпките и речта си.

Среща се със себеподобните си и се очертава с приликите и отликите си в сравнение с тях. Изживява „казусите“ на живота, решава ги по свой начин, изпада в трагични или комични положения, като действа в съгласие с психическата си нагласа. Представа даден обществен тип, защото литературата и изкуството обобщават и типизират.

Създавайки образа на Хамлет например, Шекспир е дал дълбок психологически анализ на един обществен тип. Това е новият ренесансов човек с високи стремежи, който се сблъсква със стария свят на варварство и пошлост. Той не бърза да отмъсти за убийтия си баща, защото се съмнява във всичко и трябва всичко да провери. Въпросът, кога и как да изпълни възложената му от духа на убийтия задача, се превръща във въпрос да бъде или да не бъде. Но недействителна натура, както го представят някои, той не е, което личи от това, че след него остават половин дузина трупове.

Докато науката обича „схемите“, литературата и изкуството не ги обичат. Ако създават „схеми“, а не образи, губят високото качество на художествеността. Образите, създадени от големите писатели, са плътни, жизнени, многообразни и действуват съгласно психическия си пълнеж. За да задълбочи и разшири анализите на героите си, писателят трябва да пристъпи към тях като психолог. Големите писатели често правят истински психологически дисекции на героите си.

И става така, че въз основа на образите в творчеството на Шекспир или на Достоевски психологът може да реши съществени проблеми на своята научна дисциплина. Симфониите на Бетховен разкриват душевното напрежение на хората през една революционна епоха. И т. н.

Психологията на героите нерядко поглъща изцяло вниманието на писателя. И се явява т. нар. психологически роман, изобщо психологическо белетристично произведение. По посока на „психологизирането“ на писателя може да се отпрати и критикът. Той се отдава на психологически анализи така, че можем да го зачислим в школата на „психологическата критика“.

Очевидно „човекознанието“ е сфера, в която се срещат науката, литературата и изкуството. Психологията, от една страна, и литературата и изкуството, от друга, решават задачите на „човекознанието“, но с различни средства и в различни аспекти. Ако те се срещнат, ще получим едно по-дълбоко и по-широко опознаване на човека, на човешката психика. Едната — науката — и другите — литературата и изкуството, се допълнят, като при това взаимно се обогатяват. Научното познание на закономерностите на душевния живот на човека е път към конкретното разкриване на природата и същността на човешката психика от страна на писателя и художника, а художественото познание на душевния живот на човека е път към научното изследване на закономерностите на душевния живот на човека. Конвергенцията на психологията, от една страна, и на литературата и изкуството, от друга, не само е възможна, но и необходима.

IV

НАУКАТА ЗА ОБЩЕСТВОТО; ОБЩЕСТВЕНИЯТ ЖИВОТ В ЛИТЕРАТУРАТА И ИЗКУСТВОТО

Освен в сферата на „човекознанието“ науката, литературата и изкуството се срещат и в сферата на „обществознанието“, в интереса и необходимостта да се опознае обществото. Разбира се, обществото можем да опознаем чрез човека — за това ни дават хиляди примери литературата и изкуството. Но обществото може да бъде предмет и на специално проучване както от науката, така и от литературата и изкуството.

Науката за обществото, както е известно, е социологията. Изучаването на обществения живот е насочено към явления, форми на живот и процеси, които се отличават с огромно богатство и сложност. Разбира се, буржоазните социолози бяха напълно безпомощни да се ориентират в това огромно богатство и тая сложност от явления, форми на живот и процеси. По-щастливи от буржоазните социолози бяха писателите и художниците. Със своя наблюдателски дар и своя дар да обобщават те навлизаха често в същината на явленията, на формите на живот, на процесите.

Истинската наука за обществото принадлежи на марксизма-ленинизма. Марксизмът-ленинизмът създаде общата социологическа теория — историческия материализъм. Тая теория разкри и сега изследва най-общите закони на възникването, развитието и разпадането на общественно-икономическите формации. На второ място историческият материализъм е теория за социалната структура на обществото. Тая теория проследява и показва функционирането и взаимодействието между различните социални системи в рамките на една определена социална структура. На трето място науката за обществото се занимава с различните социални системи и организми; можем да посочим социологията на семейството, социологията на труда, социологията на града, на селото и т. н. Най-сетне социологията изследва и систематизира важни обществени явления.

Литературата и изкуството създават картини и образи, които представят в по-широк или по-тесен обем всички общественно-икономически формации. Нека припомним „Илиада“ и „Одисея“, които предлагат цяла „енциклопедия“ на робовладелското общество. „Божествена комедия“ на Данте съживява образите, начина на живот и стремежите на хората от Средновековието, живеещи във формите на феодалното общество. Картините и скулптурите на Леонардо да Винчи, Микеланджело, Тициан, Рафаело и т. н. ни въвеждат във формите на живот, образите и стремежите на Ренесанса. И пр. и пр.

Социалната структура възсъздават в конкретни изяви от всеки исторически период хиляди писатели и художници. Така крепостническият строй в Русия заживява с целия си отвратителен образ в „Мъртви души“ на Гогол. Структурата на френското общество от периода след реставрацията е възсъздадена с правдиви и богати изображения в творчеството на Балзак. Операта „Дама пика“ от Чайковски прелива от възлението на руското дворянство през миналия век. Можем да проникнем дълбоко в семейните отношения чрез т. нар. „семеен роман“. И т. н. и т. н.

Литературата и изкуството често дават много по-пълна и по-пъстра картина на социалния живот през дадена епоха от социологичните изследвания. Картината на крепостническият строй в Русия например, възсъздадена в „Мъртви души“ на Гогол, е по-богата от тая, която дават десетки томовете социологическа литература. Известни са думите на Енгелс, казани за Балзак, че е научил от неговите произведения повече „икономически подробности“, отколкото от книгите на всички специалисти — историци, икономисти, статистици от онзи период, взети заедно. Мисля, че Вазовият роман „Под игото“ ни дава най-пълната картина на живота на българския народ в навечерието на Освобождението. И т. н.

Отбелязвах, че обществото можем да опознаем чрез човека, за което ни дават хиляди примери литературата и изкуството. Тясната връзка на индивида с обществото се изучава както от социолога, така и от писателя и художника. Но докато писателят и художникът предпочитат да минат през индивида към обществото, социологът предпочита пътя през обществото към индивида.

Социологията анализира всестранно една или друга социална проблема и се опира при нейното осветление върху специално изработена методика на из-

ледователската работа. Литературата и изкуството се задоволяват с наблюдението, обобщението и творческата интерпретация на фактите.

Днес социологията спира вниманието си особено върху ръководството на социалните процеси. Тук тя несъмнено играе много важна роля. Но за правилното ръководство на социалните процеси допринасят също и ред произведения на литературата и изкуството, които извеждат образа на ръководителя и сочат неговите качества. Освен това литературата и изкуството въодушевяват за изпълнението на поставените задачи.

Ръководството на социалните процеси изисква прогнози. Ще ги направи най-напред социологията. Но прогнозирането не е само неин домен. Използвайки жистения материал, литературата и изкуството и преди всичко тези на социалистическия реализъм, които отразяват действителността в нейното развитие, разкриват пътищата към бъдещето.

V

НАУКАТА ЗА МОРАЛА; МОРАЛЪТ В ЛИТЕРАТУРАТА И ИЗКУСТВОТО

Животът на човека като „зоон политикон“, като обществено същество, се изгражда върху принципи и норми, които уреждат взаимоотношенията му със себеподобните и чиято съвкупност назоваваме морал. Освен с думата „морал“ отношението на човека към човека, на човека към установения ред, поведението на човека изобщо в едно общество или една обществена група — класа, професия и т. н. означаваме и с думите „нравственост“ и „етика“. Тъй като без морални принципи и норми обществото се разпада, моралът е обект на внимание още от най-стари времена и заема широко място в науката за човека и във висшите изяви на обществения живот — в литературата и изкуството.

Науката за морала е етиката. Тя проследява неговото възникване и развитие, изучава неговите принципи и норми в обществения и личния живот на човека и създава или се опитва да създаде такива принципи и норми, като критикува съществуващите. Подобни задачи си поставят и литературата и изкуството, но ги решават с други средства.

Моралът няма общ облик за всички времена. Въпреки че различните общества са се опитвали да го оковат веднъж за винаги в религиозни и правни норми, той непрекъснато се измъква от тях, така че Фр. Енгелс може да каже: „Представите за добро и зло така силно са се променяли у разните народи и в разните епохи, че често направо са си противоречили една на друга.“

Моралът се подчинява на законите на общественото развитие. Измененията на условията на живот водят до изменение и на съдържанието и формите на морала. Голяма роля обаче играят традициите, привичките, натрупаните представи за доброто и злото. За всяка епоха моралът трябва да се създава и усъвършенствува. В създаването и усъвършенстването на морала, в отхвърлянето на несъответстващите на формите на живот традиции, привички, представи за доброто и злото играят голяма роля хуманитарните науки и преди всичко етиката и литературата и изкуството. Търпеливата работа на учения от областта на хуманитарните науки и преди всичко на етиката и проникновеното изучаване на живота от писателя и художника могат да систематизират представите за доброто и злото и да насочат обществото към морални форми на живот. От една страна, учени, писатели и художници полагат усилия да създадат морални принципи в живота, „примери“, образци за следване, от друга страна, те критикуват формите на живот, от които са недоволни.

Ролята на литературата и изкуството в създаването и усъвършенствването на морала е широко известна и търсена от ръководните фактори на обществения и културния живот.

От много произведения на литературата и изкуството блика висока етичност. Наблюдаваме я още в словесното народно творчество. В народните приказки почти винаги побеждава добрият, хуманный човек, лошият, нехуманный почти винаги бива наказан. С тая си насоченост приказката действа възпитателно. Почти за всеки век на литературния живот във Франция френските литературни историци отделят глава за писателите-моралисти. Между най-големите моралисти в света заема място руският писател Лев Толстой. Толстой гледа на литературата като на висока трибуна за морализаторска проповед.

Прекрасни човешки черти отличават героите на българския писател Йордан Йовков. Йовковите герои излизат из дълбините на народния живот и са ярко свидетелство за високия морал на българския народ, за морала на обикновените хора от народа.

Истински фактор в развитието е критиката на морала, господстващ в класовото общество, която провеждат литературата и изкуството. Силна критична струя блика от ренесансовото изкуство, което воюва с аскетизма на Средновековието. Просвещенската литература от XVIII в. се обръща с критика към морала на феодалното общество. Моралът на буржоазното общество е разкритикуван най-остро в литературата на критическия реализъм, който цъфти през XIX в.

Етика се бори с неморалността в класовото общество с хуманизма. От дълги векове тя противопоставя хуманизма на антиобществената максима „Човекът за човека е вълк“.

Хуманизмът е мощна еманация на литературата и изкуството. Голяма част от тях са въздушевани от него. Трябва да разбираме широко хуманизма: като система от възгледи, идеи и емоции, които обгръщат човека с любов, като желание и воля да се създадат благоденствие и най-добри жизненни условия за човека, като ентузиазъм да го освободят от всякакви вериги, да издигнат неговото човешко достойнство, да го развият хармонично и т. н. Максимата на М. Горки: „Човек — това звучи гордо!“ синтезира възвишеното хуманно отношение към човека в световната литература и изкуство.

Но трябва да отбележим, че само с хуманна проповед великите хуманистични идеали не могат да се осъществят. Необходима е промяна в структурата на обществото.

Свършено нова етична система създава социалистическото общество. Социалистическият или по-добре комунистическият морал се изгражда върху марксистко-ленинския мироглед. Преобразуването на обществото, което изисква марксизмът-ленинизмът, изисква преобразуване на морала. С отживелия и отречен морал на буржоазното общество не може да се влезе в ерата на социализма. Моралът на буржоазното общество узаконява експлоатацията на човека от човека, смята натрупването за добродетел, оправдава егоизма. Поставя личния интерес над обществения. На натрупването на частна собственост гледа като на стимул за развитието. И т. н.

Всичко това социализмът променя и ликвидира. Той отхвърля експлоатацията на човек от човека, осъжда натрупвачите, развива алтруизма. Поставя обществения интерес над личния или, по-добре, слива личния интерес с обществения. На частнособственическото съзнание противопоставя колективистичното. Развива съзнателността в обществената дейност, в социалистическото строителство, в отношението към социалистическата собственост. Повишава чувството за отговорност пред другия човек, пред обществото. Създава нов патриотизъм у човека, неотделим от интернационализма. Особено трябва да се изтъкне значението на труда в новия живот. Участието в трудовия процес повишава мо-

рала на личността, в обществото. Приносът, който личността прави чрез труда си в живота на обществото, става най-верен показател за нейното морално съдържание, за нейната морална извисеност.

Очертаната картина е картина на социалистическия начин на живот.

Марксистската етика рисува социалистическия начин на живот, разкрива неговите особености, сочи стимулите за нравствено усъвършенствуване. Решава новите жизнени казуси, които се появяват пред съвременника. Открива пътищата, които водят към по-високите форми на индивидуалния и обществения живот. И т. под.

Почти същото вършат литературата и изкуството и много често с по-голям успех. Те се разгръщат с нов естетически идеал и с нови творчески методи. Социалистическият реализъм, който завладява в тях, най-пълно обхваща новите форми на живот, налага ги в съзнанието като необходимост, обяснява ги, дискутира с читателя и зрителя най-доброто решение на възникналите нови казуси на живота. Усвоявайки социалистическия реализъм, литературата и изкуството получават възможността да оформят облика на социалистическата личност така, че да движат с нея и чрез нея развитието напред.

И така, можем да кажем, че етиката и литературата и изкуството се разгръщат в обща сфера на действие, че техните сфери са гранични и обединяващи ги.

VI

НАУКАТА, ЛИТЕРАТУРАТА И ИЗКУСТВОТО И ВЪЗПИТАНИЕТО

Важна сфера, в която се срещат науката, литературата и изкуството, е сферата на възпитанието.

Науката за възпитанието е педагогиката. Тя определя целите и методите на възпитанието.

Възпитанието на човека (преди всичко на детето) е дълъг и сложен процес. Педагогиката въвлича в тоя процес и ред други науки: анатомията и физиологията, психологията и философията, езикознанието и историята, етиката и естетиката. Необходимо е възпитанието да се постави в съответствие с физическия растеж на детето, с психическия му строй, с процесите на познанието, мисленето и изразяването, с познанието на различните форми на живот, с изискванията на доброто, красотата и възвишеното. Детето трябва да получи миоглед и знания, у него трябва да се създадат навици и умения, детето трябва да се включи в семейния, културния и обществен живот като личност с гражданско съзнание и като културна личност.

Във възпитателната дейност се включват и литературата и изкуството. Възпитанието е една от техните най-важни функции. Те преследват същите възпитателни цели, които преследва педагогиката.

За близките задачи на педагогиката и литературата и изкуството може да свидетелствува фактът, че педагозите често са писатели и излагат своите идеи в литературно-художествена форма или преминават от литературно-художествено повествование към педагогическо изложение и обратно. Така прочутият педагог Ян Амос Коменски в началото на своята книжовна дейност написва романа „Лабиринтът на света и раят на сърцето“, за да покаже каква голяма нужда имат съвременниците му от едно ново възпитание, и тепърва след това написва своята „Велика дидактика“. Съветският педагог А. С. Макаренко излага своите педагогически идеи в романа „Педагогическа поема“.

В литературата възниква специален жанр — „педагогически роман“. Като такъв можем да определим известния роман на Жан-Жак Русо „Емил или За

възпитанието“. Близък до „педагогическия роман“ е романът за формирането на личността. Тоя роман често има автобиографичен характер: авторът проследява пътя, който е преминал, за да постигне образование и осъществяване на таланта си. Такъв е характерът на романа на Гьоте „Вилхелм Майстер“.

По-специални изисквания, отправени към литературата и изкуството, са: да дадат на детето и на човека изобилно познание за живота и да ги научат разумно да мислят и да живеят, да им дадат необходимото за смислен и правилен живот възпитание.

В сферата на възпитанието, в която се срещат науката, литературата и изкуството, от литературата и изкуството се очаква много, едва ли не повече, отколкото се очаква от педагогиката. Две са причините за това: емоционалното въздействие на литературата и изкуството и въздействието на „примерите“, които те съдържат и които извикват „катарзис“ у читателя, слушателя и зрителя. „Примерите“ трябва да се разбират широко. „Катарзисът“ също.

Науката държи нещата на разстояние от човека. Литературата и изкуството ги доближават до човека. Ето защо въздействието им върху човека е много по-силно. Възпитателни детски стихотворения, романи и драми, кинофилми и телевизионни филми, произведения на изобразителното изкуство, съдържателният танец и пр. стимулират общественото съзнание, хуманността, благородството. Хиляди произведения на литературата и изкуството поставят въпроса: „Как трябва да се живее?“ Те въвеждат обаче различни концепции, различни човешки мащаби и науката — педагогиката, етиката, естетиката, литературознанието, изкуствознанието и пр. трябва да определят кои от тях имат право на съществуване.

Отново трябва да насочим вниманието си към реалистичното изкуство. То поставя границите на възможното, границите, които не бива да се преминават. Наистина романтичното изкуство може би вдъхновява повече, но често мащабите му не са в кръга на човешките възможности. Нуждата и опитът определят истинските „образи“. Тяхното „изживяване“ чрез изкуството, преценяването, сравнението, измерването със собственото поведение, изводът се превръщат в „педагогически процес“, въздействуват върху характера, вдъхновяват за благородни постъпки.

Известна е теорията на Тард за подражанието: обществен живот — значи подражание. Подражанието на образите на литературата и изкуството, например на героите на романите, е движеща сила за развитието на човека.

За да решат своята задача обаче, творците на литературата и изкуството трябва сами да бъдат наясно, какво в даден исторически момент диктува мирогледа, какво — морала, какво — естетиката и пр.

Големи са изискванията към възпитанието в социалистическото общество. Човекът от социалистическото общество трябва да притежава най-хубави човешки качества. По-горе ги посочихме: диалектико-материалистически мироглед, правилно отношение към действителността, високо обществено съзнание, любов към трудовия народ и ненавист към неговите неприятели, идеологическа убеденост в борбата за прогрес и социализъм, активност, трудолюбие, трезвост и пр. Той трябва да бъде изграден като хармонична личност.

В социалистическото общество днес голямо внимание се обръща и на естетическото възпитание на широките слоеве. С него се поставя задачата да се създаде у детето и възрастния естетическо отношение към действителността, да се организира естетическа среда при трудовите процеси, в които работата се облекчава и дори се превръща в удоволствие, да се уредят по-дружески, по-внимателни, по-изискани отношения между хората. Естетическото възпитание се свързва с общия възпитателен процес, с усвояването на знания, с общественно-полезната работа.

За целта на новото възпитание в социалистическите страни днес се изграждат училища от нов тип, поставят се нови изисквания пред педагозите, издава се подходяща литература и т. под. Естетическото възпитание може да се провежда успешно при организирането на общо участие на естетиката, педагогиката, литературата и изкуството във възпитателния процес.

Комунистическото възпитание протича в остра борба с антихуманните, реакционните и враждебните на социализма педагогически теории. В нашето съвремие големи усилия се полагат от страна на противниците на социализма да се дезориентира както широката маса, така и интелигенцията в развитието. Това задължава учението, писателите и художниците от социалистическите страни да бъдат добре ориентирани в проблемите на общественно-историческия живот, в правилното решение на въпросите, които се раждат непрекъснато от динамиката на живота, в доминантите на общественно-политическите структури.

При големите задачи на възпитателната работа в социалистическите страни не е случайно това, че в ново време само в тях — преди всичко в Съветския съюз — се появиха крупни педагози — Н. К. Крупска, А. С. Макаренко и др. Създадох се и крупни художествени произведения с голямо възпитателно значение. Нека припомним романите „Как се каляваше стоманата“ от Николай Островски, „Повест за истинския човек“ от Борис Полевой и мн. др.

VII

НАУКАТА, ЛИТЕРАТУРАТА И ИЗКУСТВОТО И ПРЕОБРАЗЯВАНЕТО НА СВЕТА

Мисълта на Карл Маркс, че действителността трябва да бъде не само опозната, но и променена, свързва здраво науката, от една страна, и литературата и изкуството, от друга, с живота, като повишава изключително тяхната роля в него. Вярно е, че преди всичко непосредственият живот изисква нейното изменение. Но животът е твърде противоречив, заинтересоваността на господстващите обществени слоеве в съществуващите негови форми се противопоставя на изменението му. В класовото общество се води и трябва да се води борба, за да бъде той изменен, и науката, литературата и изкуството са силно оръжие в тая борба. Науката закономерно стига до марксизма-ленинизма, който разкрива смяната на общественно-историческите формации в историческото развитие на човечеството и класовата борба като фактор за смяната им.

За да се постави на дневен ред изменението на света, трябваше да бъде проучена социалната структура и трябваше да бъдат показани нарастващите противоречия в нея и особено противоречието между производителните сили и производствените отношения. По-нататък трябваше да бъде създадена мащабна идеология, която да подкопае устоите на стария свят, като бъде посочена и класата — негов гробокопач. Новата идеология показва и ясни контури на следващия период от историческото развитие — ерата на социализма и комунизма. Такава идеология представя в пълния смисъл революционна теория. Най-сетне науката трябваше да покаже и пътищата, по които революционната теория се превръща в революционна практика.

Литературата и изкуството се включват открай време в борбата за прогрес и благоденствие на човека. Нека припомним Дантевия „Ад“, който издава тежки присъди за ръководителите на обществения и духовен живот през Средновековието. Руската императрица Екатерина II иска смъртна присъда за просвещенец Радищев, атакувал с произведението си „Пътешествие от Петербург до Москва“ управляваната от нея Русия, пълна с несправедливост и крепостнически ужас. Макар и да не отправят ясен поглед в бъдещето, критическите реалисти

издават присъди, подобни на Дантевите, над своите съвременници от капиталистическото общество. И т. н.

Творческата дейност на писателя и художника е в зависимост от техния мироглед. Мирогледът определя идеологическата позиция. Литературата и изкуството не само възсъздават обективната действителност, но изразяват и отношението на писателя и художника към нея. В своите статии за Лев Толстой Ленин посочи, че в пълното си разгръщане големият талант по необходимост дава път чрез творчеството си на вълнението, което разбива вълноломите на стария свят.

Прогресът и благоденствието на човека и човечеството в ново време са свързани неразривно с разгромяването на капиталистическия свят и създаването на социалистическия. И най-верните техни радетели — писатели и художници — усвоиха метода на социалистическия реализъм, който ги включва в борбата за тях. Социалистическият реализъм е художествен метод, който дава възможност за засилване ролята на литературата и изкуството в живота.

За да могат писателят и художникът да решават своите задачи с метода на социалистическия реализъм, те трябва непрекъснато да коват своите оръжия върху наковалнята на марксизма-ленинизма. Без марксизма-ленинизма те не са в състояние да гледат в утрешния ден и да водят към него. За въздействието, което му оказва бележитият Ленинов труд „Империализмът като висш стадий на капитализма“, немският поет Йоханес Бехер пише: „Колко дълго се стремих аз към това съчинение! Колко много своеобразни и несъстоятелни опити предприемах, за да си разясня загадката на моето столетие!“

Културната революция, която се разгръна в нашата страна след Девети септември, се издигна като мощна вълна, която не само понесе напред развитието, но загребва живота и в най-дълбоките пластове на нашето общество. Нейни най-важни съставки и фактори са науката, литературата и изкуството. Без тях тя е немислима, а те се събират в едно неразривно цяло, за да громят и създават, да громят останките от миналото и да създават формите на по-висок обществен живот, да громят „малката правда“ и да създават „голямата правда“, да въвлечат в орбитата на културата широките слоеве на трудещите се. Невероятното разширение на научните институти и извънредно увеличеният брой на научните работници и грижите за писателите и художниците са най-ярко свидетелство, че БКП организира и ръководи нашия нов живот с помощта на науката и на литературата и изкуството.

Изграждането на развито социалистическо общество поставя днес нови задачи както пред науката, така и пред литературата и изкуството. Науката, литературата и изкуството се намесват все повече в живота със своите идеи и образи, животът получава от тях все по-съвършени истини и образци, човекът-строител на развитото социалистическо общество се създава в много по-голяма степен в сферата на науката, литературата и изкуството, усъвършенствува с тяхна помощ своите мисъл, чувства и воля, оглежда все по-далечни хоризонти, гори с все по-големия огън на творчеството. Неговата дейност става всеобхващащо творчество, той увеличава мащабите на своята дейност, ритъмът на живота му се ускорява, хуманността осветлява цялото му същество.

И така, както се вижда от казаното, при социализма науката, литературата и изкуството се събират в една сфера — сфера на творческо преобразяване на действителността. Тук особено трябва да подчертаем творческия характер на науката, от една страна, и на литературата и изкуството, от друга. Науката, която не твори новите истини, не усъвършенствува лостовете на живота, не увеличава знанието за неговото обогатяване, не е истинска наука. И литературата и изкуството, които не превръщат човека в завоевател на нови истини, не го въодушевяват да усъвършенствува лостовете на живота и не го повеждат към служба на народните маси, към обогатяване на техния духовен и материален мир, не са истинска художествена дейност.

ВЪЗСЪЗДАВАНЕТО НА ИСТОРИЧЕСКОТО МИНАЛО ОТ НАУКАТА, ЛИТЕРАТУРАТА И ИЗКУСТВОТО

Една немаловажна сфера, в която се срещат науката, литературата и изкуството, е възсъздаването на историческото минало.

Науката, която се занимава с миналото на човека и обществото, е историята. Това е една голяма и важна наука, която чертае пътищата на развитието, пълна е с мъдрост и поуки, дава измеренията на човека и човечеството.

Освен науката към миналото се обръщат литературата и изкуството. Писателите и художниците го възсъздават в многобройни произведения и интересът към тези произведения остава траен за поколенията.

Възсъздаването на миналото от историята, литературата и изкуството е извикано преди всичко от интереса към живота и човека от миналите епохи. Историята показва развитието на човека и обществото и разкрива как различните обществени форми се раждат, процъфтяват и заживат. Тя прави от едно население народ и търси неговото място между другите народи. Тя сочи, че всички основни форми на човешката дейност са свързани здраво с развитието на обществото. И т. н. И т. н. По-нататък историята представя „драмата“ на човечеството и като такава тя представя най-голям интерес със своите остри конфликти, с възхода и паденията на човека и народите, със своите образи на нейните творци. Естествено е писателите и художниците да се обръщат към нея за сюжети.

Историята, литературата и изкуството възсъздават миналото, за да почерпят поуки от него. Още в древността възниква възгледът, че историята е учителка на живота. Историята представя за човечеството натрупан опит. Тоя опит има валидност за всички времена, включително и за настоящето. Разбира се, трябва да се знае, че историята никога не се повтаря. Когато писателите и художниците се обръщат към историята, те искат да използват нейния опит, нейните примери, поуците, които тя дава.

Историята има както образователен, така и възпитателен характер. И историографските трудове, и историческата поезия и проза, изкуството със сюжет от историята дават насоки и безбройни примери за това, как трябва да се живее, какъв живот е пълноценен, кои действия в живота са губелни и т. н.

Научната и художествената историография възпитават добри членове на човешкия и народния колектив. Те извикват особено патриотичното чувство, което ляга в основата на патриотичното възпитание за поколенията. Дават обаче и интернационалистично възпитание.

Научната и художествена историография възпитават свободолубие и хуманизъм. Те изпълнят с ненавист към тираните и с любов към светлите пориви. Колкото и жестоки страници да е написала, историята осъществява хуманизма.

Историята, литературата и изкуството се обръщат към миналото, за да обяснят настоящето. Трябва да се вземе под внимание, че настоящето е само един момент в историческото развитие. То е тясно свързано с миналото и води към бъдещето. Както обществените събития, така и индивидуалните съдби са зависими от предшествуващите исторически събития.

За да завършат своята изследователска работа и за да стигнат до изводи, историята, литературата и изкуството трябва да навлязат и в настоящето. И да преминат, ако е нужно, в областта на социологията, върху конкретно-социологични изследвания. Разбира се, има заклетии историци, които са против „подмладяването“ на историята. Но и те са принудени да признаят, че това „подмладяване“ е от най-голяма полза за практиката и естествено и за социологията. Практиката или социологията започват да се справят по-успешно например с управ-

ленческите процеси на нашата епоха, когато изхождат от историята. Премънването на историята върху съвременни позиции означава развитие на социологията.

Исторически поглед може да има и върху съвременността, когато спрем вниманието си върху нейното развитие. Познати са думите на Карл Маркс: „Всичко е история.“ В случая трябва да се вземе под внимание особено, че развитието през настоящето е извънредно динамично и неговите процеси и явления — може да се каже — имат историческо значение.

Най-сетне историята, литературата и изкуството се обръщат към миналото, за да начертаят перспектива към бъдещето.

За мнозина бъдещето се крие в мрака на неизвестността. Но не и за тези, които са въоръжени с диалектическия и исторически материализъм. За тях бъдещето не е тайна. Бъдещото развитие е част от едно цялостно развитие, граматната част от което лежи в миналото, тъй както по-голямата част от айсберга лежи под водата. И миналото, което ни е познато, ни дава ключ, за да отворим вратите към бъдещето.

Когато действителността — не само на миналото, но и на настоящето и бъдещето — се възсъздава с историческа перспектива, говорим за историзъм в литературата и изкуството.

При възсъздаването на историческото минало писателите и художниците имат някои преимущества пред историците. Докато историята — по мнението на Аристотел — извежда от миналото схеми, литературата и изкуството извеждат представителите на епохите, като ги обличат в плът и им преливат кръв, с техните мисли, чувства и пориви. Миналото те извеждат пред читателя, зрителя и слушателя с неговите конкретни образи, конкретно нарисувани събития, конкретни подробности. Възсъздават действителността с цялата свежест, яркост, колоритност. Във възсъздадените събития гори парещ огън, хората умират пред очите на читателя, в тях действително бушуват човешки страсти.

В решението на историческите проблеми писателят и художникът имат повече свобода от историка, поради което могат да обобщят повече черти от различните представители на епохата, тяхното тълкуване на събитията има по-широк контекст, поради което могат да направят по-пълни изводи за историческата съдба на хората и народите, те имат възможността да подчертаят драматизма или комизма на известни положения, което налива повече живот в техните произведения. Там е позволено да преминат от историческата правда към художествената и по тоя начин могат да представят историята като драма на народа или на човечеството.

Така например в големия исторически роман „Фараон“ полският писател Болеслав Прус е извел египетския жрец, търговец, селянин, които нито един историк не е обхващал с всичките им особености. В симфоничната поема „Римски пинии“ на италианския композитор Респиги се чуват стъпките на римските войници които никой историк не е чул. И т. н.

Продължавайки миналото в настоящето, литературата и изкуството имат възможност да възплътят в образи и картини действителността с повече нейни измерения, с онзи лостове, с които тя се придвижва напред, с перспективата и на бъдещото ѝ развитие. Социалната структура на настоящето е по-солодно изградена, когато има дълбоки корени в миналото. Много от търсенията на хората през вековете тепърва социалистическото настояще и комунистическото бъдеще може да удовлетвори. Бъдещето е обогатено не само от перспективата на развитието, но и от мечтата на художника.

С всичко това писателят и художникът постигат по-голямо въздействие от учения, когато възсъздават образи и събития от „трите действителности“ — така М. Горки определи миналото, настоящето и бъдещето като обект на художествено възсъздаване.

НАУЧНА ПРОБЛЕМАТИКА НА ХУДОЖЕСТВЕННОТО ТВОРЧЕСТВО

Литературното и художественото творчество имат своята научна проблематика, ето защо възникват и се развиват науки като литературознанието, изкуствознанието, естетиката и др. Тези науки съществуват и се развиват в най-близък контакт с литературата и изкуството и имат като тях важно мирово, познавателно, идеологическо и възпитателно значение. Имат и практическо значение — за създаване на високохудожествени и дълбоко идейни произведения.

Писателите и художниците твърде често са жертва на несъстоятелни или на непълноценни теории и схващания за творческия процес и за същността на литературата и изкуството. Неподготвеността им по теоретичните въпроси не им позволява да разгърнат по-пълно творческите си способности.

Така познатият редактор на сп. „Златорог“ Владимир Василев някога „теоретизираше“, че истинският поет бил като Пушкиновата „птичка божия“. Без да знае „нотите“, пее ли пее. Тая „теория“, разбира се, не е толкова наивна, колкото изглежда. „Птичката божия“ на Владимир Василев стои настрана от съвременните идейни и обществени борби, тя е възплъщение на деидеологизацията на литературата.

Писателят и художникът трябва да знаят много, за да могат много. Ако си поставят по-големи цели, техните постижения са по-големи.

Както беше определил това Фридрих Шилер в една своя поетическа творба, голямото произведение трябва да има за предмет голямо събитие: „В тесен кръг мисълта се стеснява; човекът расте със своите по-големи цели.“

Израстването на мисълта на писателя и на художника до големи цели става в досег с живота и с цялата човешка култура, с науката, с литературата и изкуството.

Особено „широк кръг на мисълта“ днес чертае марксистко-ленинската наука и по-специално марксистко-ленинската естетика, която поставя въпроса за отношението между изкуството и живота. Марксистко-ленинската наука и по-специално марксистко-ленинската естетика определи например прекрасното в изкуството, търсейки го в живота. Прекрасно е онова, което възвисява човека, което подпомага изграждането на по-съвършено човешко общество. И в ролята на марксизма-ленинизма, на диалектическия и историческия материализъм в повишаване силата и значението на литературата и изкуството можем да видим проява на конвергенцията между науката, от една страна, и литературата и изкуството, от друга.

За да порасне мисълта на писателя и художника за големи художествени постижения, тя трябва да бъде в досег с постиженията на литературата и изкуството изобщо. Съществува наука за постиженията в областта на литературата и изкуството — историята на литературата и историята на изкуството. От богатствата, които се разкриват в тези науки, писателят и художникът трябва да обогатят и непрекъснато да обогатяват своя талант, своите познания за изкуството.

Може ли да се напише например голямо и сполучливо драматическо произведение, ако не се познава драматическото изкуство на Шекспир? Тоя въпрос постави някога у нас Васил Друмев и усвоявайки драматическото изкуство от Шекспир, написа първото сполучливо драматическо произведение в нашата литература — „Иванко“.

Творчеството в литературата и изкуството представя едно непрекъснато сравнение с образците, създадени или създавани от другите писатели и художници. А за това сравнение писателят или художникът ще излязат от богатствата, които разкриват историята на литературата и историята на изкуството.

Теорията на литературата е друга литературоведска дисциплина, която въвежда писателя със средства за успешно художествено творчество.

Художествените творци трябва да усвоят техниката на своето изкуство. Не могат да се пишат стихове, ако не се овладее стихосложението. Не може да се нарече композитор онзи, който не е овладял хармонията. И т. н. Можем да кажем, че богатството на формите в изкуството зависи от теоретическата подготовка на художника.

Голяма роля в развитието на литературата и изкуството играе литературната и художествена критика, която събира в себе си науката за литературата и изкуството и изкуството на литературното и художественото творчество. Научната задача на литературната и художествена критика се състои преди всичко в установяване критериите, които поставят художествените ценности по местата им.

Литературният и художествен критик трябва да разгърне своите анализи върху научна основа. Това значи, че той трябва да овладее методите на своето изкуство. Нему са нужни и огромни познания в литературната и художествена история и в литературната и художествена теория. Той трябва да си изясни понятията на цялото литературознание, съответно на цялото изкуствознание.

Научната задача на литературната и художествена критика се състои по-нататък в това, че сочи правилните пътища на развитието на литературата и изкуството.

Накъде трябва да се насочва днес развитието на литературата и изкуството?

За развитието на съвременната литература и изкуство например е от най-голямо значение изяснението на понятието „социалистически реализъм“. Само ако се разкрият неговите исторически и естетически особености, писателят и художникът могат да ги развият напълно и да извлекат от един сюжет и една обработка всичко, което те са в състояние да дадат за творческото усвояване и развитието на социалистическата действителност. Разбира се, трябва да сме убедени, че т. нар. социалистически реализъм е в състояние да отрази най-пълно социалистическата действителност благодарение на своя специфичен метод. Неговото пълно използване е възможно само ако съществува яснота, че като метод той е роден от обществено-икономическия прогрес, че е продукт на необходимостта да даде образа на формите, характерни за прехода от капитализъм в социализъм. Знаейки това, писателят или художникът ще го изпълни със съответното класово съдържание, ще го подчини на идеологическите изисквания на съвременния исторически момент, ще го изгради с художествени принципи, които въздействуват най-силно върху съвременния читател, слушател или зрител.

В литературознанието и изкуствознанието съществуват различни насоки или школи в зависимост от изследователските методи.

Такава насока или школа е например психологическата. Тя обръща особено внимание върху психологическия анализ на художественото произведение, върху психологическия живот на героите, върху психологическото изследване на творческия процес у писателя. Тая школа в литературознанието и изкуствознанието събира в една сфера научната дисциплина психология и литературно-художествения и изобщо художествения анализ и ги отправя към проблемите на творчеството. Можем да говорим и за психология на изкуството, която също събира в една сфера научното и художественото познание.

Развитието на литературата и изкуството е в зависимост в немалка степен от по-задълбоченото познаване на творческия процес. Съществува отделна научна дисциплина, която се занимава с творческия процес и която събира науката и литературата в една сфера — това е т. нар. психология на литературното творчество.

Психологията на литературното творчество изучава творческата личност на писателя. Тя проследява процесите у него, които водят от замисъла на едно произведение до неговото завършване.

Изучаването на творческата личност на писателя ни води до по-пълно разбиране на литературно-художественото творчество. Литературно-художественото творчество е продукт на реакциите, извикани у писателя от действителността, от мисленето, преживяванията и т. н. на писателя.

Познанието на творческата личност на писателя е особено нужно на литературната критика. За да стигне до произведението като художествен акт, критикът трябва да премине и през психологията на писателя, и през кодираното от него отражение на действителността, и през писателевата творческа лаборатория.

Тук аз не мога да изчерпя, разбира се, научната проблематика на художественото творчество. И нямам такава цел. Целта ми е само да покажа наличието на още една сфера, в която се събират науката и литературата и изкуството.

X

ПРОБЛЕМИТЕ НА ЕЗИКА В ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННОТО ТВОРЧЕСТВО

Сфера, в която се срещат науката и литературата, създават и проблемите на езика в литературно-художественото творчество.

Първа такава проблема се появява, още когато започващият автор се опитва да изрази мислите си със словото. Литературата се изгражда върху езика, без езика тя е немислима, това е аксиома. Очевидно трябва да се овладее езикът, езиковата стихия, за да се пише.

Езиковата стихия се овладява от живота, но и от книгите. Разбира се, съществуват и научни пособия за нейното овладяване — граматики, речници и др. Иван Вазов изрично свидетелствува, че при своята творческа работа си е служил с Речника на българския език от Найденов Геров. Пред сътрудника на Геров Тодор Панчев той е признал: „Както виждате, вашият Речник е винаги пред мене. (Когато работя, когато съм свободен и почивам, той все ми е на ръцете, винаги се съветвам с него.) Какъв неизчерпаем източник от богатство на езика ни! Каква чудесна сбирка от думи, благозвучни, сладки думи, от силни, характерни изрази, от величествени, самостоятелни извития на речта, които народът ни е вложил в езика си! Гордост е за нас да имаме такъв богат език. . . Трудът е неоценим, а за мене лично най-ценни са дивните, китните откъслечи от народните песни, с които се краси, свети почти всяка негова страница!“

Книгите се пишат на т. нар. литературен език. Литературният език е обогатен и обогатен в сравнение с езика, който се говори в обикновения живот, от обикновените хора. Явява се в резултат на дълъг исторически процес. Ако речем да му дадем едно по-широко определение, трябва да кажем, че е национален език. Формира се заедно с формирането на нацията.

За да пише на даден литературен език, авторът трябва да го познава, да го владее. А това значи, че за да го употреби, както е редно, той трябва да го изучи. Това предполага немалко усилия, съсредоточеност, наблюдателност.

Но достатъчно ли е всичко това, за да се напише едно литературно-художествено произведение? Какво представя езикът на едно литературно произведение?

„Една езикова система и един индивидуален акт на речта. . .“

Така го видяха лингвисти като Фердинанд де Сосюр и членовете на известния Пражки лингвистичен кръжец. Езиковата система е система от конвенции и норми, които изграждат литературния език в неговия най-общ вид. Индивидуалният акт на речта получава характера си от автора на литературното произведение.

Предложеното определение на езика на художественото произведение може да се срещне в такъв или подобен вид в най-претенциозните съвременни наръчници по теория на литературата. Но веднага създава нови проблеми.

Какво представя езиковата система от конвенции и норми?

Тя дава представа, че литературният език, който съставя нейното съдържание, е замръзнал в оная форма, в която се е появил. А той непрекъснато се променя и развива. Променя го и го развива животът, променя го и го развива мисленето, което не стои на едно място, променят го и го развиват писателите със своя „индивидуален акт на речта“.

Развитието на езиковата система се състои най-вече в разширяването на нейното словно богатство. Непрекъснато възникват нови понятия, които се нуждаят от нови словесни означения. Разширяват се обаче и начините на изразяване. Нюансите на мисълта постигат все по-точни изразни средства.

Езиковата система се развива не само под влиянието на мисълта, но и под влиянието на чувството. Говорещият или пишещият търси все по-силно въздействащи слова и изрази. При известна честота на употребата думите и изразите губят своята емоционална наситеност. Техният употребител и техният консуматор изпитват нуждата от дума и израз, които носят нов емоционален заряд.

А какво представя „индивидуалният акт на речта“? Ето нова проблема.

„Индивидуалният акт на речта“ е езикът, който е получил печата на творческата индивидуалност. Но как творческата индивидуалност е стигнала до език със свой печат?

В едно свое изказване руският писател А. А. Фадеев бе отбелязал: „Ето пред нас лежи огромен океан от старо и ново, но при подбора на думи от тоя океан трябва да имаш чувство за мярка, необходим е вкус. Всяко нещо, поставено на мястото си, е добро, но трябва да намериш това място — ето в какво се състои трудът, а за да го намериш, не бива да забравяш, че нашата реч е отборна, организирана.“ „Чувството за мярка“, „вкусът“, поставянето на думите „по местата им“ и т. н. лежат в основата на онова, което се превръща в „език със свой печат“.

В художественото произведение езикът не е средство само за комуникация. Той получава допълнителна функция: естетическа. Основа за такава функция представя идейният, емоционалният и образният смисъл на езика. Дори отделната дума нерядко има такъв смисъл: означава хубаво, добро, възвишено, любов, ненавист, гняв и т. н. Но думата е най-често езикова единица, която заедно с други такива единици образува една смислова композиция, едно естетическо цяло.

Възниква нова проблема: как да се употребят и подредят думите в смисловата композиция? Стигнахме до важните въпроси на стила. Тук не ще разисквам тези въпроси, ще припомня само, че съществува научна дисциплина стилистика. Тая научна дисциплина лежи на границата между езикознанието и литературознанието. Стилистиката се включва в езикознанието, защото неин предмет са езикови явления; включва се обаче и в литературознанието, защото тези езикови явления имат образен, художествен характер.

Без да повдигам повече въпроси, желая да заключа.

При всички съществуващи проблеми творецът на словесното изкуство овладява в една или друга степен или трябва да овладее езика като свое най-важно средство, така да се каже — като оръдие за производство на художествени ценности. И колкото по-добре реши съществуващите проблеми, толкова по-добре за него и за неговото произведение: Той ще плува по-сигурно в стихията на словото и произведението му ще бъде на по-високо художествено равнище. Науката за езика ще го подпомогне в това.